

TANULMÁNYOK

Dr. SZABÓ ÁRPÁD

AZ ÚJTESTAMENTUMI TUDOMÁNYOS KUTATÁS LEGÚJABB EREDMÉNYEI

III.

Ebben a részben egy példával szeretném szemléltetni a kiadástörténet módszerét „munkaközben”, hogy ezáltal közel hozzam, mintegy „élővé” tegyem e diszciplínát. A Cézárea Filippinél lejátszódó esemény tudósítását választottam, amelyben Péter vallástétele hangzik el, majd pedig Jézus tanítása a tanítványi mivotról (Mk 8,27—9; Mt 16,13—28 és Lk 9,18—27), mert ez a történet mindenkor igen jelentős szerepet játszott Jézus életének rekonstruálására irányuló kísérletekben. Ebben a példában ugyanakkor a leginkább szemlélhető a kiadástörténet és a korábbi szemlélet közti különbség.

1. Márk elbeszélése: Mk 8,27—9

A Márk evangéliumában található elbeszélésnek figyelemremélően világos szerkezete van, amelyet először annak teljes összefüggésében kell olvasnunk anélkül, hogy Máté és Lukács párhuzamos történetére vagy még inkább a Jézus életéről olvasottakra gondolnánk. Ha így járunk el, a következő általános képhez érkezünk. Jézus tanítványaival együtt Bethsaidából úton van Cézárea Filippi tartományának falvaiba és egy adott pillanatban felteszi nekik a kérdéseket: „Kinek mondanak engem az emberek?” és „Ti pedig kinek mondotok engem?” A tanítványok olyan választ adnak, amely a közvéleményt tükrözi (amelyet Márk már egyszer használt a 6,14—15-ben), és aztán Péter szájából elhangzik az őskereszténység alapvető hitvallása: „Te vagy a Krisztus.” Jézus elfogadja ezt, de megtiltja a tanítványoknak, hogy bárkinek is beszéljenek róla, majd azzal folytatja, hogy tanítani kezdi őket az Ember Fia közeli szenvedéseiről (Ember Fia és nem Krisztus!). Péter hevesen visszautasítja ezt a tanítást, Jézus pedig, miközben tanítványaira is néz, a legerősebb kifejezésekkel megdorgálja, egyenesen a Sátánnal azonosítva őt. Ez a Péterrel folytatott vita a tanítás második csoportjához vezet, amelyet Jézus egyrészt tanítványaihoz, de a tömeghez is intéz és amelyben rámutat arra, hogy a tanítványnak kész kell lennie a mártíromság lehetőségeinek elfogadására mint a tanítványi mivolt feltételére. Az elbeszélés aztán két mondatban éri el tetőfokát: az első egy komoly figyelmeztetést tartalmaz, és azoknak, akik szégyellni fogják az Ember Fiát a válság óráiban, az utolsó ítéletet helyezi kilátásba; a második egy biztató ígérettel ajándékozza meg

a hűségben megállókat, „akik nem izlelik meg a halált, míg nem látják, hogy az Isten országa eljött hatalommal”.

Ha így olvassuk az elbeszélést, nem tudjuk elkerülni a meglepetést, amelyet néhány megkülönböztető vonás okoz. Különösen figyelemre méltó az az út, amelyben a cselekmény hátra és előre mozog Jézus működésének történeti helyzete és az egyház történeti helyzete között, amelyben Márk írta evangéliumát. Az első kérdésre adott válasz a Jézussal kortárs palesztinai helyzetben található véleményekre utal, míg a tanítás második csoportja, jelenlegi formájában, olyan nyelvezetet használ, amely az ősegyház helyzetéből származik és érthető meg („vegye fel a keresztyét”, „az evangéliumért”). A kérdések, feleletek és tanítások Jézus és Péter ajkairól hangzanak, de az itt előforduló nevek és kifejezések az őskeresztény egyház krisztológiai szótárából valók. Ha ebben az irányban megyünk tovább, meg kell jegyeznünk, hogy bár a történet szereplői a nyilvános működés korából és körülményeiből származó neveket és megnevezéseket viselnek („Jézus”, „Péter”, „sokaság”), azok ugyanúgy az ősegyház körülményeit is képviselik. Pl. „Jézus” jelenti az Urat, amint az ő egyházához szól; „Péter” jelképezi az esendő hívőt, aki helyesen vallja meg hitét, de aztán helytelenül értelmezi hitvallását; „a sokaság” pedig az egész egyháztagságot jelenti, aki felé a tanítás hangzik. Így ahhoz az igen lényeges ponthoz érkezünk, amelyre a kiadástörténeti szemlélet is irányul: az elbeszélés formája a történeti Jézusról és tanítványairól szóló történet, tartalmi célja azonban a feltámadott Úr és az ő egyháza kifejezőmódjában jut kifejezésre és érthető meg. Sőt mi több, ez a cél sajátságosan Márkra jellemző, ugyanis Márk értelmezését jelenti arról, hogy az ő korában a feltámadott Úrnak mit kell mondania az egyház számára.¹

A kiadástörténet alapfeltevése, hogy a perikopát* Márk céljának szempontjából kell elemeznünk. Az ilyen természetű analízis arra törekszik, hogy megértse a célban megnyilatkozó teológiai gondolatot. Ezért foglalkoznunk kell mind az elbeszélés egyes részeivel, mind a történettel mint egésszel. Más szóval, elemezni fogjuk az elbeszélés alkotó részeit, mint pl. a mondásokat, hogy lássuk, mit mondanak nekünk Márkról, aki összegyűjtötte, módosította vagy formálta a hagyományt; és elemezzük az egész elbeszélést, ahogyan átfogó céljaiban adva van, mint pl. az evangélium egészének keretében való helyét, hogy megérthessük, mit mond nekünk Márkról, az evangélistáról.

Az elbeszélés alkotó részeinek tárgyalásával kezdjük; ezek a következők: a szenvedés megjövendölése (8,31); a tanítványi mivoltáról szóló tanítás (8,34—37); figyelmeztetés (8,38); ígéret (9,1). Mindenik esetben felvetjük a kérdést: milyen előtörténete van az anyagnak a hagyományban, azért, hogy Márk szerkesztői munkájára való tekintettel megállapíthassunk egy szakaszt, és aztán tárgyalni fogjuk Márk anyagfeldolgozását, valamint az általa használt sajátos módszert.

a) *A szenvedés megjövendölése: Mk 8,31*

Ez egyike az evangéliumban található három passiói jövendölésnek (8,31; 9,31; 10,33). E mondásoknak olyan bonyolult története van a hagyományban, hogy azoknak részleteiben való megfejtése megha-

ladja jelenlegi ismereteinket. A kérdés komplexitása természetes is, ha arra gondolunk, hogy az ősegyház számára a legfőbb kérdés a megfeszített Messiás problémája volt mind saját teológiája kifejlesztésében, mind a judaizmussal szembeni hitvédelem kialakításában, s ezért valamennyi teológiai forrását felhasználta a hatás érdekében. Az egyház küzdelme, amelyet e kérdés tisztázásáért folytatott, azt eredményezte, hogy az ebből a küzdelemből kristályosodó hagyomány egymástól különböző tényezők jegyét hordozza magán (különbéféle ószövetségi helyek használata az exegézisben; a spekulatív Ember Fia-teológia; az isteni szükségszerűség tanának kifejlesztése, a keresztnak mint megváltó és a feltámadásnak mint végső győzelemnek a kihangsúlyozása).²

Ebben az esetben semmit sem tudhatunk meg Márkról és az ő teológiai felfogásáról, az evangélista hagyományt feldolgozó munkájából, azonban a kérdés egészen más, mint annak az általa való használatát illeti. Márk teológiai célját illetően megállapíthatjuk, hogy az evangélium 8,27—10,52 közti része bevezetésül szolgál a passiói elbeszélésekhez, és felkészíti az olvasót, hogy azokat helyesen értelmezze.³ Ez a rész Márknak a keresztről való teológiai felfogását tartalmazza, vagy ahogyan ma mondanánk, elbeszélő formában írt teológiai értekezés a keresztről jelentéséről. A rész egy gondosan megszerkesztett egység, amelyet három földrajzi utalás fog egybe: 8,27 „...Cézarea Filippi falvaiba”; 9,30 „Onnan elindulva kereszttől mentek Galileán”; 10,1 „Jézus onnan elindulva elment Judea határába és Jordánontúlra” (azaz Jeruzsálem felé tart). A három alegység mindenképpen megvan a maga szenvedés-jövendölése (8,31; 9,31; 10,33), és a drámai feszültség emelkedik azáltal, hogy a legutolsó sajátos utalást tartalmaz Jeruzsálemre vonatkozóan, mint amely felé — a szenvedés helye felé — a kis csoport közeleg. Tehát magukból a mondásokból, azoknak az evangélium szerkesztésében betöltött szerepéből tanultunk valamit Márknak a keresztről vallott felfogásáról. Mivel nem tudjuk elkülöníteni a mondásokban Márk szerkesztési elemeit, így nem tudjuk meghatározni azt sem, hogy ez a teológia mennyire sajátosan Márké, vagy mennyire tartozik az általános öskeresztény felfogáshoz; viszont a gondolat merészsége és az előadási mód hatásossága az elbeszélés keretében igen jelentős és figyelemre méltó.

b) *A tanítványi mivoltáról szóló tanítás: Mk 8,34—37*

Ez a szakasz négy mondásból épül fel, amelyek minden valószínűség szerint eredetileg önállóan léteztek, és később fokozatosan egymáshoz kapcsolódtak azokat tartalmi hasonlóságuk miatt és mert mindenképpen ugyanaz a kulcsszó található: „élet”. Máténál a párhuzamos helyen (16,24—26) mind a négy mondást megtaláljuk. Lukácsnál (9,23—25) csupán az első hármát; Máté ezenkívül az első kettőnek egy másik változatát hozza a 10,38 kv-ben, és Lukácsnak is megvan a maga külön változata a 14,27 és 17,33-ban. Márk 36. és 37. verseit Máténál és Lukácsnál csak ott találjuk meg, ahol Márkot követik (Lukács elhagyja a 37. verset); ez is azt bizonyítja, hogy azok eredetileg önálló monda-

sok voltak, hiszen mondanivalójuk is különbözik: a 36. vers szerint a gazdagság értéktelenné lesz a halálban, a 37. vers szerint az élet a legfőbb jó. Tehát Márk olyan mondásokat kapcsol egybe, amelyek korábban külön-külön forogtak közkézen, de amikor ezt teszi, tulajdonképpen egy olyan folyamatot fejez be, amely már a hagyomány előző szakaszában elkezdődött. Ezt mint közös szerkesztői tevékenységet kell értékelnünk a hagyomány történetében, s nincs nagyobb teológiai jelentősége Márk számára sem, mint volt a névtelen szerkesztők számára, akik előtte dolgoztak a hagyományok kialakításán. Mindazáltal Márk eljárása, amikor a tanítványság feltételéről szóló mondásokat elhelyezi, az elbeszélési keret egy sajátos pontján feltétlenül egy meghatározott teológiai célt szolgál: az evangélistának azt a felfogását tükrözi, hogy amint a Mester átment a megpróbáltatásokon, úgy kell a tanítványoknak is átmenniük azokon. Az, hogy ez feltétlenül egy tudatos szerkesztői tevékenység eredménye, abból is kiténik, hogy mindenik szenvedés-íövendölés esetében előfordul, sőt azt is mondhatjuk, hogy egy állandó jellegű szerkesztői mintával állunk szemben. Ez a következő: íövendölés — félreértés — tanítás. Így van ez az elemzésünk tárgyát képező történetben: 8,31: a szenvedés megíövendölése; 8,32—33: vita Jézus és Péter között; 8,34—37: tanítás a tanítványi mivotról. De ugyanezt találjuk a már említett helyeken is: 9,31: szenvedés-íövendölés; 9,33—34: vita arról, hogy ki a nagyobb; 9,35—37: tanítás és 10,33—34: passiói íövendölés; 10,35—41: Zebedeus fiainak kérése; 10,42—45: tanítás. Továbbá megállapíthatjuk, hogy a tanítások e hármas csoportját az evangélista gondosan vonatkoztatja egymásra tartalmi összefüggésükben, azért, hogy teljes hatást érjen el s egy átfogó teológiai gondolatot alakítson ki általuk. Az elsöben a tanítványnak fel kell vennie az ö keresztjét, amint a Mester is tette; a másodikban követnie kell a Mestert a szolgálásban; a harmadikban a szolgálatot határozza meg újra az előző két mondas témájának: kereszt és szolgálat ismétlésével. Így lesznek ezek a mondasok teljes egészükben a Márk-i teológia bemutatóivá: „Mert az Emberfia sem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ö szolgáljon, és életét adja váltságul sokakért.” Itt újra csak azt mondhatjuk, hogy a módszer merészsége és hatásossága, amellyel kibontja a gondolatot s felépíti rá az intelmet, igen figyelemreméltó.

c) A figyelmeztetés: Mk 8,38

Ennek a mondasnak külön története van a Márk előtti hagyományban.⁴ Legösibb formája valószínűleg ez volt (arám nyelven): „Valaki vallást tesz rólam az emberek előtt, öröla is vallást tesznek az Isten angyalai előtt.” Késöbb az ösegyház bevette a hagyomány anyagába, mivel a bünösök feletti ítélet gondolata egyik igen lényeges hitvallási tétele volt. Majd úgy magyarázták ezt az ítéletet, hogy Isten az eszkatonban (az idök végén) fogja meghirdetni.⁵ Majd lefordították görögre, s azokban a különbözö formákban vált közismertté, amelyeket Mt 10,32—33 és Lk 12,8—10 párhuzamos helyeiböl kideríthetünk: „Aki tehát vallást tesz rólam az emberek előtt, arról én [Lukácsnál: az Em-

berfia] is vallást tesztek mennyei Atyám előtt [Lukácsnál: az Isten angyalai előtt]; aki pedig megtagad engem az emberek előtt, azt én is megtagadom mennyei Atyám előtt [Lukácsnál: azt én is megtagadom az Isten angyalai előtt]."

Nagyon fontos itt megjegyeznünk, hogy az eredeti mondás kettős mondássá alakult át „a vallást tesz” és „megtagad” igék használata által, és a cselekvés alanya a második részben „Én”, „Emberfia” vagy Isten (amikor az ige passzív formában van). Feltételezhetjük, hogy Márk ismerte e mondás néhány változatát, s így a változtatások, amelyek a régiebb formák és a Mk 8,38-ban található változat között történtek, az evangélistának tulajdoníthatók.

A hagyományban, amelyből e mondás származik, a hangsúlyt Isten íövendő ítéletére tették, és egy sajátos formát alkottak, hogy az ítéletet kifejezhessék, nevezetesen a két részből álló mondat formáját, ugyanazzal az ítével mindkét részben. Az elsöben a cselekedet megítélése, a másodikban az ítélet természete kapott helyet. A meghirdetett ítéletnek ez az aktusa az úrvacsorában ment végbe, és a forma, amelyet ott használtak, széles körben elterjedt az öskeresztény prédikálásban, feltehetően azért, mert megörzött valamit az úrvacsora ünnepélyes ítéletének dicsfényvel övezett pillanatából. Ez lehetett az oka annak is, hogy Márk evangéliumában ezt a formát választotta. A figyelmeztetést az egész perikona csúcspontjának szánta, s ezért tudatosan egy olyan formát választott, amely olvasói előtt megtöri az egyház ünnepélyes ítélet meghirdetésének kórusát.

A mondás jelenlegi formája és Máté, valamint a parallel* szövegekből megállapítható változat közti változtatások hasonlóan Márk céljára utalnak. E változtatások két legfontosabbika a sajátosan kettős hangzású igepár „vallást tesz — megtagad” általánosítása és leegyszerűsítése az egyetlen „szégyell”-re⁶, valamint az Emberfia választása a második rész alanyául az előző hagyomány által biztosított más lehetőségek ellenében. Az első változtatást annak tulajdoníthatjuk, hogy e mondás most a kettős figyelmeztetés — ígéret mondatpárnak az első részét képezi, s így csupán egyetlen mondásra van szükség, mint figyelmeztetésre ahhoz, hogy az egyensúlyt fenntarthassa a második résszel, az ígérettel. A kettős mondás, amely figyelmeztetést és ígéretet is tartalmaz, felborította volna az egyetlen mondásba foglalt ígéret összefüggését és egyensúlyát.

Az „Emberfia” választásának kettős indoka van. Egyrészt nagyon hatásos összetételt eredményez, amelyben a figyelmeztetésben található „Emberfia” kiegyensúlyozza az ígéretben szereplő „Isten országá”-t; másrészt az „Emberfia” használata emlékeztet a 8,31-re (amelyben, amint azt már megjegyeztük, az Emberfia fogalmat hirtelenül és minden előzmény nélkül hozza be a szerző, mivel valójában a „Krisztus” cím volt az, amelyről a kontextusban szó volt). Mindenesetre ezzel a párhuzammal Márknak sikerült egy krisztológiai tételt megfogalmaznia: az, akinek a keresztjét mint az önfeláldozás példáját követni kell, azonos azzal, akinek eljövetelét az ítéletben várni lehet. Meg kell jegyeznünk, hogy ebben az összefüggésben a „szégyell” ige kétségtelesen igen hatásos; eggyel több ok arra, hogy a mondás szóban forgó változatát Márk művének tekintsük.

d) *Az ígélet: Mk 9,1*

Korábban ezt a mondást eredeti Jézus-mondásnak tartották, ma azonban a meggyőző érvek hatása alatt egyre inkább afelé a nézet felé hajlik a bibliakutatás, hogy az ebben a formában és ezen a helyen Márk produktuma. A mondás néhány jellegzetes vonása bővebb magyarázatot igényel. Ezek a következők: sajátosan Márk-i jegyeket hordoz magán; formailag kapcsolatot mutat Mk 13,30-cal, tartalmilag pedig Mk 8,38-cal. Összegezve a megállapításokat, az alábbiakat mondhatjuk:

Márk gondolkodását tükrözi a paruzia* „meglátására” való utalás, valamint a „hatalom” és „dicsőség” kifejezések használata itt és más hasonló összefüggésekben (9,1; 13,26; 14,62). Máté hűségesen követi Márkot mindenik esetben (Mt 16,28; 24,30; 26,24), de evangéliumában máshol sehol sem használja a „meglátni” igét a paruziával kapcsolatban. Lukács átalakítja Mk 9,1-et, nála nincs utalás a paruziára és követi Mk 13,26-ot (Lk 21,27), de elhagyja a „meglátásra” való hivatkozást a Mk 14,62-ből alkotott saját változatában (Lk 22,69).

Márk használja a „hatalom” és „dicsőség” kifejezéseket a paruziával kapcsolatban: 8,38-ban (dicsőség) és 9,1-ben (hatalom). Mind Máté (16,27—28), mind Lukács (9,26—27) követi őt a „dicsőség” használatában, de elhagyják a „hatalom”-ra való hivatkozást. Márk 10,37-ben ezt olvassuk a paruziára vonatkoztatva: „dicsőségedben”; Máté 20, 21-ben ezt átalakítja „országodban”-ra, míg Lukácsnál ennek a helynek nincs megfelelője. Márk 13,26 arról beszél, hogy az Emberfia „nagy hatalommal és dicsőséggel” fog eljönni, Máté (24,30) és Lukács (21,27) egyaránt megegyeznek vele. Lukács nem is használja máshol ezeket a kifejezéseket, Máté is mindössze egyszer, a 25,31-ben, amely az utolsó ítéletről szóló, juhok és kecskék példázatának bevezető verse: „Amikor pedig az Emberfia eljön az ő dicsőségében, és vele az angyalok mind, akkor odaül dicsősége trónjára.” Ami Máté 19,28-at illeti: „... az újjászületéskor, amikor az Emberfia beül dicsőségének királyi székébe” (ennek a versnek nincs parallelje a másik két evangéliumban), azt kell mondanunk, hogy az Márk és Máté sajátos kifejezéseinek kombinációja.

Márk 9,1 és 13,30 közti formai és tartalmi kapcsolatot a következőkben lehet meghatározni: (1) Mindkettő ugyanazzal az ünnepélyes kijelentéssel kezdődik: „Bizony mondom néktek...” (2) Mindkettő egy ígérettel folytatja, amelyik tartalmában nagyon hasonló (9,1: „... vanak az itt állók között némelyek, akik nem ízelelik meg a halált, amíg meg nem látják, hogy az Isten országa eljött hatalommal”; 13,30: „... nem múlik el ez a nemzedék, amíg mindez végbe nem megy”), formájában pedig azonos. (3) Mindkettő az eljövendő eszkatonra tekint ígéletén keresztül.

A legjobb magyarázat e kombináció megértésére az a feltevés, hogy Márk maga alkotta a 9,1-et, mintaként használva fel a 13,30-ban található mondást. Ez utóbbiról csaknem teljes bizonyossággal megállapították, hogy nem tartozik Márkhoz. Ez a vers a zsidókeresztény apokaliptikának* egy általános darabja, amelyben nem található meg

Márk nyelvezeti sajátosságai, és olyan szorosan beépül kontextusába (arra a kérdésre felel, amelyik bevezeti az apokaliptikus beszédet 13,5—27; az „ezek történnek” világosan utal a beszédben megjövendölt eseményekre), hogy semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy az apokaliptika írója, ill. látoka (nem Jézus és nem Márk!) alkotta a 13,30-at azért, hogy beszédének megfelelő befejezést adjon.⁷ Ezzel a verssel, amelyet Márk modellként használt, változatosabbá tette a kijelentés tartalmát, de nem a formát, mert célja érdekében a zsidó apokaliptika frazeológiájából is átvett néhányat. (Vö. Ezsd 6,25 kv.: „Legyen bárki, aki túléli ezeket a dolgokat, amelyeket én megjövendöltem neked, meg fog szabadulni és meglátja az én üdvösségemet... És olyan emberek jelennek meg, akik nem ízlelték meg a halált születésüktől fogva.”) Az ígélet maga tartalmilag különbözik a 13,30-tól, amelyet a hatalommal eljövő Isten országa gondolat fejez ki. Az „Isten országa” használata ebben az összefüggésben kétségtelenül annak tulajdonítható, hogy e fogalom használata a Jézus-tradíciónak is jellemző vonása. Amint Márk a zsidó apokaliptikához fordult a mondás első részének anyagáért, éppen így vette át a Jézus-mondásainak hagyományából a második rész kifejezéseit. Eljárását az is nagyban indokolta, hogy a Jézus hagyományban „Isten országa” a leggyakrabban az ígélet vagy áldás összefüggésekben fordul elő. Így egészen természetes volt számára, hogy „Isten országa” fogalmát úgy építse bele a mondás ígélet részébe, mint amely kiegyensúlyozza az Emberfia fogalmát az azt megelőző figyelmeztetésben. Viszont, habár az „Isten országa” fogalmának ilyen természetű használata, valamint a „jönni” ige is a Jézussal kapcsolatos hagyományra — s így magára Jézusra — volt is jellemző, ebben az esetben mind az igei idő, mind a „hatalommal” kifejezés Márk szerzősége mellett bizonyítanak. Ugyanis az ígélet befejezett jelen esetben szerepeltetni és ehhez hozzáadni a „hatalommal” határozószót, az ígélet kihangsúlyozását jelenti, egy teljes beteljesülés megtapasztalása ígéleteként. Mindez természetesnek hat egy olyan mondásban, amely az egész perikopa befejező ígérete.

Hosszasabban érveltünk ennek a sajátos mondásnak Márk általi szerzősége mellett, s mindezt azért, mert az kiváló példának bizonyult a kiadástörténet szemléltetésére, nevezetesen arra, hogy a hagyomány anyagának változatait hogyan alakítja át szabadon a szerkesztő (kiadó) saját céljainak megfelelően. Valóban ebben a viszonylag rövid terjedelmű egységben három szerkesztői megoldásra is van lehetőség: (1) előzőleg egymástól függetlenül létezett mondásoknak vagy rövidebb mondás-gyűjteményeknek összedolgozása (8, 36—37); (2) a mondás módosítása az egyházi hagyomány szellemében (8, 38); (3) új mondás megalkotása a már meglévő hagyományanyag felhasználásával.⁸

Így tehát Mk 9,1 ígéletét maga az evangélista alkotta meg jelenlegi formájában, azért, hogy ennek a drámai eseménynek megfelelő befejezést adjon. A bizonyosság jegyében kiegyensúlyozza az előző mondás figyelmeztetését és befejezi a perikopát; abban a bizonyosságában, amelynek legerősebb kifejezési formáit Márk az általa örökölt hagyományban megtalálhatta és felhasználhatta.

e) Az elbeszélés mint egész

Az előbbieken a Márk evangéliumában található Cézarea Filippi úti elbeszélés négy alkotórészének néhány kérdését tárgyaltuk, most pedig ismét visszatérünk az elbeszéléshez, s egészében tesszük vizsgálatunk tárgyává. Mindenekelőtt abból kell kiindulnunk, hogy az elbeszélésben igen erős hangsúlyt nyer az üldözés és a szenvedés gondolata. Az Emberfiának „sokat kell szenvednie”, a tanítvány pedig, aki követni akarja Mesterét, „tagadja meg magát, vegye fel a keresztyét”, és végül a mindig meglevő lehetősége annak, hogy az egyén, aki meg akarja menteni életét, elveszti azt, és csak úgy mentheti meg, ha elveszti, ill. feláldozza azt. Mi több, az egész rész, amint már előbb megjegyeztük, figyelemre méltó módon Jézus működése és az ősegyház történeti helyzetei között mozog, és egészen nyilvánvaló, hogy a perikopa egyrészt Jézusnak mint Emberfiának a szenvedésével foglalkozik, másrészt a keresztyének lehetséges szenvedéseivel „énérettem és az evangéliumért”. Az elbeszélés egy valóságos üldözést tétel fel, amelyben az evangélium olvasóinak van részük. Amennyiben elfogadjuk ezt, az elbeszélés egyik főcélja nyilvánvaló lesz: a szerzőnek az a szándéka, hogy olvasóit felkészítse az üldözésre, azáltal, hogy azt időben visszafele odakapcsolja Jézus szenvedéséhez, másfelől pedig előrevetíti saját kortársainak életébe. Amint a Mester végigjárta ezt az utat, úgy kell tennie a tanítványnak is, és amint a tanítvány most cselekszik, a Mester is úgy fog cselekedni az idők végezetében.

Ez a perikopa tehát a szó igazi értelmében értekezés egy korszak számára, ez a kor pedig a keresztyének üldözésének kora. Mi természetesen ma már nem tudjuk rekonstruálni az egyháznak azt a történelmi helyzetét, amelyben Márk írt, abban az értelemben, hogy megnevezhetnénk egy római császárt vagy várost, de annyit mondhatunk, hogy olyan szituáció ez, amelyben az üldözés nagyon valóságos lehetőség, és olvasóinak felkészítése erre a lehetőségre az evangélista céljának fontos részét képezi.

Ha most az elbeszélésnek az evangélium egészében való elhelyezését vizsgáljuk meg, elsőként azt az igen nyilvánvaló tényt kell megjegyeznünk, amelyet már olyan sokat emlegettek, az ti. hogy ez az elbeszélés az evangélium szerkezetében a vízvonalzó szerepét tölti be. Számtalan Jézus-életrajzot írtak arra a feltevésre alapozottan, hogy az ő nyilvános működésében volt egy „Galileai tavasz”-nak nevezhető siker-korszak, s hogy azt egy sötétebb periódus után a „via dolorosa” követte, amely a Kálváriára vezetett; az átmenet pedig e két korszak között a Cézarea Filippi felé vezető úton játszódott le. Az, hogy ez a feltevés olyan sokáig fennmaradhatott, bizonyosság Márk hozzáértése mellett. Ez az elbeszélés minden bizonnyal az ő tervei alapján foglalta el általunk ismert helyét, azért, hogy bevezessen az evangélista keresztről való teológiájába. Nem tudjuk, mi indokolta elhatározását, hogy célja érdekében egy elbeszélő formát válasszon inkább, mint teológiai értekezést, azonban az a tény, hogy munkájának olyan mély hatása volt sok-sok nemzedéken át, igazolja választásának eredményességét. Hiszen Márknak a keresztről írt értekezése talán előkelő helyet kapott volna a keresztyen teológiai irodalom könyv-

tárában, viszont Márknak Jézus életéről készített életrajzi kerete a keresztény gondolkodás és hit erőforrásának részévé vált. Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy Márk előadásának érvényessége nem attól függ, hogy vajon a Cézarea Filippi úti jelenet ténylegesen megtörtént-e, hanem a kereszt jelentőségétől, ahogyan azt a keresztény hit ezen az úton megértette.

Nem tartozik a jelen dolgozat céljához összegezni Márknak a keresztől vallott teológiáját, ahogy az ebben az elbeszélésben előttünk áll, vagy ahogyan az evangéliumból megismerhetjük. A kiadás-történet szemléletében, amely egyben a dolgozaté is, Márk egy jelentős, alkotó irodalmi alak, aki megérdemli, hogy az általa választott írásmód és kifejezési stílus szerint tanulmányozzák, inkább mint összegezzék és értelmezzék. Márknak joga van arra, hogy sok nemzedék után, amelyek tévesen mint történészt olvasták és tanulmányozták, most mint teológust értsék meg.

Az elbeszélés következő hangsúlyos vonása a krisztológiai vonás, s ebben a vonatkozásban is egy sor olyan sajátosság van, amelyet meg kell jegyeznünk. Elsőnek mindjárt azt állapítjuk meg, hogy a Krisztus címet használja: „Péter így válaszolt neki: »Te vagy a Krisztus«” (8, 29). Első látásra nincs ennek különösebb jelentősége, mert Péter itt tulajdonképpen az ősegyházat képviseli, s ezért azt a hitvallási elnevezést használja, amelyet az ősegyház is használt. De ha az evangélium egészét nézzük, azt látjuk, hogy Márknál a „Krisztus” név általános használata az általunk tanulmányozott rész sajátos használatára irányítja élesen a figyelmet. A Krisztus név mindössze hétszer fordul elő az evangéliumban: 1,1; 8,29; 9,41; 12,35; 13,21; 14,61; 15,32. Ebből a hét helyből egy (9,41) tulajdonképpen „keresztényt” jelent, négy (12,35; 13,21; 14,61; 15,32) hivatkozás a zsidó messiási váradalom „Felkent”-jére, és egy (1,1) világosan az evangéliumnak mint könyvnek a címében szerepel. Mindez erősen kidomborítja az utolsó (8,29) fontosságát, s fokozottabb figyelmet követel az a tény, hogy Márk evangéliumában csak itt ismeri el Jézust a zsidó várakozás Messiásának és a keresztény imádás Krisztusának. Ez az elbeszélés tehát igen sajátos módon foglalkozik a krisztológiával. Ehhez a megfigyeléshez még hozzá kell adnunk azt, hogy a 8,29 vers a végső szakaszt jelenti Márk előadása fejlődésének a tanítványok Jézus megértését illetően.⁹ Az evangélium első felében (1,16—8,21) a tanítványok értetlenek, abban az értelemben, hogy képtelenek felfogni, ki Jézus. E rész gondos átolvasása azt a benyomást kelti, hogy Jézussal való kapcsolatuk kiváltságos helyzete ellenére is, a tanítványok kevésbé fogékonyak Jézus küldetését, ill. személyét illetően, mint azok, akik nyilvános működése különböző eseményei során találkoznak vele.¹⁰

Mindazáltal a Cézarea Filippinél lejátszódó történetben minden megváltozik. Igaz, hogy a tanítványok itt is éppen olyan lassú észjárásúak, mint voltak már korábban Jézussal kapcsolatban, pl. Péter úgy áll előttünk, mint aki nem tudja elfogadni a szenvedő Messiás gondolatát, még akkor sem, ha ez a szenvedés a feltámadásban éri el tetőpontját (8,31), — most azonban lényeges változás történik, s ez az érthetlenségből a félreértéshez vezet. Megelőzőleg a tanítványok nem voltak képesek felismerni Jézusban a Messiást, most pedig, ami-

kor felismerik ezt, egyben félre is értik messiásságának természetét. De még ezzel sincs ennek vége. Mk 14,10-tól kezdve egy újabb változás áll be a tanítványok Jézusról való felfogásában. Ettől a ponttól többé nemcsak egyszerűen félreértik Jézust, hanem teljesen visszatüskésítik őt¹¹: Júdás elárulja; a belső tanítványi kör: Péter, János és Jakab a Gecsemáné kertben cserbenhagyják; Péter, a kiváló tanítvány a főpap udvarában megtagadja.

A tanítványok Jézushoz való kapcsolatának és a róla való felfogásának ilyen beállítása egy gondos elrendezés jegyeit viseli magán, s így a Cézarea Filippi-elbeszélésre irányítja figyelmünket, mint Márk krisztológiai bizonyítékának alkotórészére. Minden okunk megvan, hogy elhiggyük: az öskeresztény egyházat foglalkoztató kérdések egyike éppen saját krisztológiája igazi természetének megértése volt. A görög világban természetes volt az „isteni lényekben“, „istenfiakban“ való hit, akik csodálatos hatalmukkal bizonyították az erő vagy lényeg formájában bennük levő isteni valóságot, amely képessé tette őket extatikus megnyilatkozásokra és csodák megtételére.¹² És ugyanezeket a fogalmakat éppen olyan könnyen és természetesen átvitték Jézusra is. Márk evangéliumának céljai között nem éppen a legkisebb az a törekvés, hogy felvegye a harcot a krisztológiának ilyen értelmezésével.

Könyve első részében Márk nem sajnálja a fáradságot, hogy Jézust ilyen megvilágításban mutassa be, ezért telezsúfolja azt Jézus csodatevő tevékenységével, közbeiktatva ennek a tevékenységnek olyan összegezéseit, amelyeket csak ebben az értelemben lehet olvasni (1,32kv; 3,7kv 6,53kv), így tehát az evangélium olvasója csak egyetlen következtetésre juthat: Péter Jézusról mint „isteni lényről“ tesz vallomást. Valóban, ha az 1,1—8,29 közötti rész lenne csupán az evangélium meglévő része, azt kellene hinnünk, hogy Márk nézőpontjából Jézus megértésének egyetlen hiteles formája éppen az „isteni lény-Messiás“ felfogása. De éppen ebben játszik a Cézarea Filippi úti történet igen lényeges szerepet. Péter itt vallomást tesz, hogy Jézus a Messiás, és azzal folytatja, hogy ezt a messiásságot az „isteni lény“ krisztológia értelmében magyarázza. Ezért utasítja Jézus itt vissza a lehető leghatározottabb kifejezésekkel ezt a krisztológiai felfogást: „Távozz tőlem, sátán, mert nem az Isten szerint gondolkodol, hanem az emberek szerint“ (8,33). A következtetés félreérthetetlen: Péter szavaiban a krisztológia hamis értelmezésével találkozunk, míg Jézus ajkáról az igazi, az egyetlen helyes értelmezés hangzik. De amikor ezt elfogadjuk, azt is el kell ismernünk, hogy az elbeszélés nem a történeti Péternek Jézus messiássága természetéről való félreértésével foglalkozik, hanem a Márk korabeli egyház hamis krisztológiai felfogásával, azzal a „herézissel, amely szükségessé tette Márk evangéliumának a létrejöttét“. Márk célja Jézus élete külső körülményeinek elrendezésével s ebben a tanítványok félreértésének végigvezetésével az volt, hogy hangsúlyozza a Szenvedő Szolga-krisztológiát és segítséget adjon az egyháznak annak elfogadására.

Az elbeszélés másik lényeges szempontja, amivel foglalkoznunk kell, a messiási titok (8,30) kérdése. E tanulmány első részében már érintettük, ha nagy vonalakban is, ezt a kérdést, kihangsúlyozva, hogy Márk evangéliumának jellemző vonása a messiási titok, sokkal

inkább, mint Jézus életének történeti beállítása, s hogy a kiadástörténet kifejlődésének is ez volt a kulcstényezője.

Úgy hiszem, ennél a pontnál nem szükséges ismételnünk, amit Wredével és Lightfoot-al kapcsolatban elmondtunk, hanem egyszerűen hozzátehetjük, hogy bárkinek, aki meg akarja érteni Márk teológiáját, meg kell birkóznia a messiási titok kérdésével. Annak megkísérlése, hogy számba vegyük a jelenkori bibliakutatás ez irányú eredményeit, túlhaladná e tanulmány kereteit, amelynek célja a kiadástörténet módszerének megismertetése, ahogyan azt a kiválasztott elbeszélésben szemlélhettük.

Márk után vizsgáljuk meg azokat a paralell helyeket, amelyek a másik két szinoptikus evangéliumban találhatóak: Máté 16,13—28 és Lukács 9,18—27. Helyzetünket megkönnyíti az a tény, hogy ismerjük a forrást, amelyet Máté és Lukács használtak. Hála a formatörténet eredményeinek¹³, ma tudjuk, hogy mindkét evangélista forrásként felhasználta Márkot saját munkájának összeállításánál, s így követik Márkot a Cézarea Filippi úti történetről szóló beszámolójukban is. Ez azt jelenti, hogy biztosak lehetünk a kiadástörténet módszerének alkalmazásában, mert Máténak és Lukácsnak Márkkal való egyszerű összehasonlításából azonnal kiténik az előbbi kettő szerkesztői célja és tevékenysége. Amíg Márknál hosszabb időt kellett eltöltenünk és nagyobb energiát fordítanunk az általa használt hagyomány rekonstruálására, most csupán össze kell kapcsolnunk ezt a szerkesztői munkát Mátéval és Lukáccsal a tárgyunkat képező elbeszélésben, s máris előttünk áll a hagyomány, amelyet Márk közvetítésével ők feldolgoztak. Máté és Lukács szerkesztői munkájáról biztos és átfogó ismerettel rendelkezünk, mivel nemcsak egyik főforrásukat ismerjük, hanem össze tudjuk állítani a másikat is, a Q vagy beszéd-forrást. Nem véletlen tehát, hogy a kiadástörténet sikeres munkát és látványos eredményeket tud bemutatni Máté és Lukács teológiájával kapcsolatban.

2. Máté szerinti elbeszélés: Mt 16,13—28

Ha az előző, Márknál bevált gyakorlatunkat ismételjük meg s elkezdjük olvasni az elbeszélést kezdettől végig, egyszeriben megjegyezhetjük, hogy itt nem egy eseményről van szó, hanem kettőről. Mt 16,13—23 egy, önmagában kerek, egész történet, amelynek ezt a címet adhatnók: „Péter kinyilatkoztatása.” Péter vallástételét itt a dicséret diadaléneke jutalmazza: „Boldog vagy, Simon, Jóna fia, mert nem test és vér jelentette ki ezt neked, hanem az én mennyei Atyám.” Ezt követi Péternek mint az egyház tényleges fejének a megbízatása: „Én pedig azt mondom neked: Te Péter vagy és én ezen a kősziklán építem fel egyházamat, és a pokol kapui sem fognak diadalmaskodni rajta. Neked adom a mennyek országának kulcsait, és amit megkötsz a földön, kötve lesz a mennyekben is, és amit feloldasz a földön, oldva lesz a mennyekben is.” Világos, hogy ez a megbízatás azért lehetséges, mert előzőleg megtörtént a kinyilatkoztatás; Péter mint ennek birtokosa alkalmasnak találtatik, hogy a kersztény közösség feje legyen. A 21. versben törés áll be az elbeszélés menetében: „Ettől kezdve kezd-

te el Jézus mondáni tanítványainak..." — s ezzel át is megyünk a második történethez, amelyet a „Passió félreértésének” nevezhetnénk. Máté ebben követi Márkot a tartalommal illetően, csupán néhány kifejezést változtat meg, amelyekkel később foglalkozunk.

A Máté szerinti változat egy teljes átdolgozása az elbeszélésnek. A Cézarea Filippi úti vallástétel helyett itt kinyilatkoztatással és megbízatással találkozunk. A vallástétel és az azt követő félreértés közti szoros kapcsolatot, amely Márknak egyik jellemző vonása és amelynek nála krisztológiai irányulása van, Máté szándékosan megtöri, mert az ő célja elsősorban ekléziológiai.* Ezt az átdolgozást a szóbeli változtatások is szemléltetik, pl. Mt 16,21-ben ez áll: „Ettől fogva kezdte el Jézus...” Mk 8,31 helyett: „És kezdte...”, viszont az nagyrészt annak a közbeiktatott résznek (Mt 16,17—19) az eredménye, amelynek nincs megfelelője sem Márknál, sem Lukácsnál. Honnan jön Péter szabályszerű megáldása és szertartásos kinevezése az öskeresztény egyház élére? A lehetséges felelet az, hogy abból a történetből, amely eredetileg a feltámadott Jézus Péter előtti megjelenéseivel foglalkozott, s amelyet Máté ennél a perikopánál felhasznált, amelynek nyomai az Újszövetség más részein is felfedezhetők, de amely egyébként számunkra elveszett. A hagyomány e darabjának a hatása Máténál félreérthetetlen; Márk elbeszélésének első részét teljesen átalakítja önálló cselekménnyé, amelyben Péternek mennyei kinyilatkoztatást ajándékoz Jézusnak mint Messiásnak igazi természetéről és amelyekben e kinyilatkoztatás alapján Péter teljhatalmat nyer mint az ősegyház alapítója és vezetője, s meghatározhatja és eldöntheti nemcsak az egyházba, hanem a végső mennyek országába való belépést is. Itt tehát nemcsak azzal a felfogással találkozunk, hogy „az egyházon kívül nincs üdvösség”, hanem, hogy „az egyházban biztos az üdvösség”.

Mint érdekes vonást megjegyezhetjük, hogy bizonyos ellentét van Máté és az általa felhasznált hagyomány között. Mátéről tudjuk, hogy érdeklődése eléggé hangsúlyozottan ekléziológiai; minden „Újszövetségi bevezetés” kiemeli, hogy Máté evangéliuma az „egyház könyve”, amely azzal a céllal íródott, hogy kielégítse az első század utolsó negyedében élő keresztény gyülekezet egyházi igényeit. Ebben az értelemben Márk elbeszélése első részének megváltoztatása Máté egész eljárására jellemző. Máté maga hiszi, hogy „az egyházon kívül nincs üdvösség”, de megvan győződve arról is, hogy az egyházban sokan vannak, akik nincsenek megváltva s így a jó és rossz egymás mellett tovább fog létezni a végső ítélet szétválasztó folyamatáig.¹⁴ A 17—19. versekben található hagyományban azonban ebben a tekintetben nincs helye semmiféle fenntartásnak, amint már láttuk, itt az az életszemlélet az uralkodó, hogy „az egyházban biztos az üdvösség”. Ez a hagyomány minden valószínűség szerint azoknak a köröknek a produktuma, akik Péterben a egyház alapítóját és vezetőjét tisztelték más riválisokkal szemben, s elfogadhatjuk, hogy itt a rajongó szemlélet az egyház némileg eredeti nézetével párosult. Bárhogyan is legyen, Máté azért használja fel a hagyományt, mert ő maga is tiszteli Pétert és mert érdekli a kinyilatkoztatás pillanata, amelynek következményeként a keresztény egyház alapított.

Ha helyes az a feltevés, hogy ez a hagyomány eredetileg a feltámadott Jézus Péter előtti megjelenéseivel foglalkozott, abban az esetben egy másik igen fontos megállapítást tehetünk az evangéliumi elbeszélés-hagyomány természetét illetően arról, ahogyan azt maguk az evangélisták felfogták és értelmezték. Máté nemcsak követi Márkot, ahogyan szívesen mozog Jézus működése, a múlt és az egyház szolgálata, a jelen között, hanem hozzáad egy harmadik elemet is, amikor ugyanolyan készséggel mozog Jézus működésének távolabbi múltjától a Péter előtti feltámadási megjelenések közeli múltjáig és az egyház jelen életéig. Az evangéliumi elbeszélésekben a múlt — mind a távoli, mind a közeli — egygyé folyik a jelennel, s ezt mint igen jelentős mozzanatot feltétlenül ki kell emelnünk.

Ha most megvizsgáljuk Máté 16,13—23 részének a szóhasználatát, amelyikben Máté követi Márkot, akkor két változtatás azonnal szemünkbe tűnik. (1) Jézus első kérdése: „Kinek mondanak engem az emberek?” Máténál így módosul; „Kinek mondják az emberek az Emberfiát?” (2) Péter vallástétele Márknál, „Te vagy a Krisztus”, Máténál „Te vagy a Krisztus, az élő Isten fia” lesz. Mindkét változtatás igen lényeges. Az első egy kettős változtatásnak a része, amelyben Máté nemcsak hozzáteszi az „Emberfiát”, hanem újrainja a szenedés jövődölést (16, 21 vö. Mk 8,31) azért, hogy ott elhagyhassa ezt a kifejezést; valójában előhossa az Emberfiára való utalást a 16,21-ből 16,13-ba. Az azonnali hatása ennek az lesz, hogy a 16,13-ban levő kérdésből egy abszurd kérdést csinál, hiszen a felelet így már benne van magában a kérdésben is. Talán mondhatnánk azt, amit több szövegmagyarázat is tesz, hogy az Emberfia itt egy színtelen és hangsúlytalan önmegnevezés, de ez nem helytálló, mert az a tény, hogy Máté elmozdította az utalást, mutatja, hogy számára igenis jelentősége van és egy olyan hangsúlyos hitvallási kontextusban, mint ez, a kifejezést úgy kell néznünk, mint amelynek hitvallási jellege és tartalma van. Az igazság az, hogy Máté nem is érdekelt olyan gyakorlati kérdésben, amely krisztológiai vitát indíthatna el, mint pl. Márk; az ő érdeklődése a keresztény egyház létrejöttének Jézus általi meghirdetésére irányul, és azért „annak szuverén hatalma, aki meghirdeti az egyháznak ezt a korszakát, ünnepélyes kijelentést nyer a szakasz elején” az „Emberfia” név használata által, amely itt mint „hangsúlyos cím” szerepel.¹⁵ Az evangélista tehát azért teszi át e kifejezést a szakasz elejére, hogy Jézus szájába adhassa az egyház megalapítását és tekintélyének meghirdetését Péterrel mint annak vezetőjével, majd önmagáról is kinyilatkoztassa, hogy ő az Emberfia.

A második változtatás, „az élő Isten Fia”, amelyet Péter vallástételéhez told hozzá, már egyszerűbbnek látszik. A hitvallás ebben a formájában az öskeresztény egyház hitvallása, amelyet Máté úgy fogalmaz meg, amint azt az általa ismert gyülekezeti kör használta. Az „Isten Fia” mint messiási cím nem ismeretes a kereszténység előtti judaizmusban, így ennek a hitvallásnak nincs és nem is lehet semmilyen alapja Jézus működésének történelmi keretei között. A hitvallást az öskeresztény egyház alakította ki, és az különleges jelentőséggel bír Máté számára, aki abban a környezetben ismerhette meg, amelynek evangéliumát is írta. Az evangélista előszeretettel használja ezt a krisztológiai címet, és nagy érdeklődést mutat abban a teológiai

és hitvallási irányban, amely ennek használatán alapszik: Mt 2,15; 8,29; 14,33; 11,25—27.

A két esemény közül, amelyekre Máté felosztja Márk Cézarea Filippi-eibeszelését, a második közelebb áll az eredetihez, mint az első. Nagyobb változtatást csupán a végén találunk, ahol a Márknál levő figyelmeztetést és ígéretet Máté átdolgozta az ő Emberfia teológiájának megfelelően (Mt 16,27—28; vö. Mk 8,38; 9,1). Márk tételét az Emberfia eljövételéről Máté mégjobban kihangsúlyozza: „Mert eljön az Emberfia...”; és ahelyett, hogy az Emberfia ítélné meg azokat, akik „szégyellik” őt, itt az ítélet egy fejlettebb felfogásával találkozunk: „...és akkor megfizet mindenkinek cselekedetei szerint.” Ez a felfogás a zsidó apokaliptika irányában mutat fejlődést, amely Mátét különösképpen érdekli (Mt 13,41; 25,31). Sőt mi több, a keresztény várakozás végső „országa” Máté számára sajátosan az Emberfia országa lesz, és így a Mk 9,1-ben levő „...amíg meg nem látják, hogy az Isten országa eljött hatalommal”, Mt 16,28-ban a következőképpen módosul: „...amíg meg nem látják az Emberfiát, amint eljön az ő országával.” Már láttuk, hogy Máténál az „Emberfia” a legfelsőbb hatalmat kifejező cím, amely már olyan tisztségeket, ill. vonásokat is kezd magába venni, amelyek máshol, a keresztény hagyományban egyedül csak Istent illetik meg.

3. Lukács szerinti elbeszélés: Lk 9,18—27

Az elbeszélés kezdő verse hosszú időn keresztül sok vitára adott okot: „Történt, hogy amikor egyszer magában imádkozott, és csak a tanítványok voltak vele...” Ennek így semmi értelme nincs sem az eredeti görög szövegben, sem a fordításokban — így a magyarban sem. A legelfogadhatóbb magyarázat, hogy Lukács itt szándékosan összedolgozza Mk 6,46-ot: „De miután elbúcsúzott tőlük, felment a hegyre imádkozni” Mk 8,27-tel: „Jézus pedig elindult tanítványai-val...” És ha ehhez még hozzátesszük azt a sokat emlegetett tényt, hogy Lukácsnak nincsenek párhuzamos helyei Mk 6,44—8,26-tal, akkor egészen valószínűnek látszik az a feltevés, hogy az általa használt Márk-evangélium példánya hiányos volt. Ennek lehetőségét megerősítik a közelebről felfedezett újszövetségi papyrus-kódexekben talált hasonló esetek, pl. János 6,11—35 hiányzik a P⁶⁶-tal jelzett kéziratból, míg Lukács 18,18—22,4 a P⁷⁵-tel jelzettből.

Ha most keressük a szerző teológiailag megindokolható szerkesztői elgondolását, úgy két fontos változtatást kell megemlítenünk Lukács történetében a Márknál található perikopával szemben. Az elsőben Lukács elhagyja Jézus és Péter közti vitát (Mk 8,32—33). Fentebb részletesen tárgyaltuk ezt a kérdést és rámutattunk, hogy Márknál ez a rész egy világosan körülhatárolható irodalmi szándékot mutat, melynek célja egy lényeges krisztológiai kérdés kidolgozása. Lukácsot nem érdeklik a krisztológiai kérdések, és ezért egyszerűen kihagyja az elbeszélésnek ezt a részét.

A második változtatást azok a kisebb és finomabb eltérések képezik, amelyeket Lukács a Márk szövegén eszközölt, s amelyeket inkább stilárisnak nevezhetnénk, mint lényegesnek a tartalmat illetően.

Így pl. a 23-ik versben hozzát teszi: „naponként“, a 26-ik versből elhagyja: „e parázna és bűnös nemzedék előtt“, míg a 27-ik versből: „hatalommal“ kifejezéseket. Viszont ha alaposan megvizsgáljuk a szöveget, látni fogjuk, hogy e változtatások mögött lényeges teológiai nézőpont-módosulás is van. Márknál egy sürgető felhívást találunk, amelyet a keresztény gyülekezet elleni tényleges üldözés tesz időszerezővé. Az üldözés ebben a Márk-i képben a hamarosan bekövetkező véget (paruzia) előzi meg. Lukácsnál mindez odamódosul, hogy a keresztény egyháznak a paruzia késedelme, ill. eltolódása következtében egy folyamatos életre kell berendezkednie ebben a világban (üdv történet). Az evangélista e felfogásával mintegy újraértékeli és újrafogalmazza a keresztény eszkatológiát.¹⁶

JEGYZETEK

¹ Perrin, N.: The Creative Use of the Son of Man in the Synoptic Traditions by Mark. Union Seminary Quarterly Review 23 (1968), 357—365.

² Ebben a kérdésben két fontos munka: Tödt, H.E.: The Son of Man in the Synoptic Tradition. Philadelphia, 1965. 141—221. és Lindars, B.: New Testament Apologetic (Philadelphia, 1962), 75—137.

³ Tödt: I.m. 144—149.

⁴ Perrin, N.: Rediscovering the Teaching of Jesus. New York and Evanston, 1967, 164—199.

⁵ Uo. 22.

⁶ Uo. 185—199.

⁷ Uo. 200.

⁸ Perrin, N.: The Creative Use... 357—365.

⁹ Weeden, Th.J.: The heresy that Necessitated Mark's gospel (kéziratos tanulmány), 35.

¹⁰ Uo. 39.

¹¹ Kuby, A.: Zur Konzeption des Markus-Evangeliums, Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft, 49(1958), 52—64.

¹² Fuller, R.H.: The foundations of New Testament Christology. New York, 1965. 98.

¹³ Beardslee, W.A.: Literary Criticism of the New Testament. Philadelphia, 1970.

¹⁴ Bornkamm, G., Barth, G., Held, H.J.: Tradition and interpretation in Matthew. Philadelphia, 1963. 19kv.

¹⁵ Tödt: I.m. 150.

¹⁶ Conzelmann, H.: The theology of St. Luke New York, 1960.

*IDEGEN SZAVAK MAGYARÁZATA

Perikopa — görög eredetű szóösszetétel: peri (vmi körül, köré) és koptein (levágni). Egy nagyobb munka kivonata, ill. egy elbeszélés vagy beszéd alkotórésze, darabja.

Eszkatológia — a görög eszkathon (legtávolabbi, végső) és logosz (tan, tanítás) szavak összetételéből származik. Jelentése: a végső dolgokra, a történelem és a világ végére vonatkozó. Ószövetségi értelemben a prófécia helyébe lépő, a történelem végére és céljára tekintő reménység, amely Jáhvé csodájára várt, amellyel majd belenyúl a történelem folyásába és megvalósítja királyi uralmát. Az Újszövetségben mindez Krisztus királyi uralmára vonatkozik. A kifejezést először a 19. sz.-ban használták a rendszeres teológia ama részének megnevezésére, amely a „végső dolgokról szóló tanítással“ foglalkozott, mint pl. halál, ítélet, menny, pokol, üdvösség stb.

Parallel — az újszövetségi kutatásban azoknak a helyeknek a megjelölésére szolgál, amelyek két vagy több szinoptikus evangéliumban is megtalálhatók.

Paruzia — görög eredetű szó, jelentése: megjelenés, jelenlét. A hellenisztikus szóhasználatban jelentette egy magasrangú méltóság, különösen a király vagy

császár látogatását egy adott vidékre, ill. helységbe. Az Újszövetségben Krisztus második eljövételére alkalmazták, amikor ismét meg fog jelenni dicsőségben, hogy megítélje a világot és megváltsa az ő népét. Ebben az értelemben vált a bibliakutatás és teológia szakkifejezésévé.

Apokaliptika — az apokalipszis görög szóból származik, melynek jelentése: felfedés, leleplezés, azaz a titoknak s a titkos jövődönnek felfedése. Mint vallásos irodalmi műfajt jelölő szó, azokat a zsidó és keresztény vallásos iratokat jelöli, amelyek a világ végső kibontakozása titkainak felfedésével foglalkoznak. Legerősebb jellemvonása a spekulatív fantázia, amellyel a történeti személyeket és népeket erkölcsi természetű erőkké és hatalmakká alakít; valamint a jelképes és a homályos, titkos beszédmód, amelynek rejtelmeibe csak a beavatottak tudtak, ill. alapos felkészültséggel lehet, behatolni.

Ekléziológia — egyházzal szembeni tanítás, ill. az egyházzal (eredetével, céljával) foglalkozó tan.

GELLÉRD IMRE

A PRÉDIKÁCIÓ IDŐSZERŰSÉGE

A történelmi kereszténység a prédikáció időszerűségét alaki kérdésnek tekinti. Tartalmi szempontból az igehirdetéssel kapcsolatosan az időszerűség problémája alig tehető fel. Az ige önmagával való örök azonosságának elvéből következik, hogy az ige, mint a prédikáció egyetlen lehetséges tárgya, mindig időszerű. A vallás-erkölcsi értékek örökkévalóságában mi is hiszünk, ez azonban szerintünk csak formailag érvényes. Például az igazság mint értékfogalom örökkévaló, de tudatában vagyunk annak is, hogy e fogalom tartalma még az egy és ugyanazon szentírásbeli kijelentés keretei között is állandóan változik. Hogyne változott volna akkor az egyes történelmi korszakokban! A prédikáció időszerűsége azt jelenti, hogy a formailag örökkévaló vallás-erkölcsi értéknek azt a tartalmat igyekszem megadni, melyre az én korom emberének éppen szüksége van. Így értelmezve a korszerűség nem csupán alaki kérdés, hanem elvi és tartalmi is. Ezt egyetlen példa is megvilágítja. A keresztény élet értékrendszerében fontos helyet foglal el pl. az Istennek való odaszentelődés parancsa. Ha most végig gondoljuk, hogy ez az egyébként örök értékű és érvényű vallás-erkölcsi követelmény mit jelentett pl. a prófétáknál, mit jelentett a zsidó papságnál, mit a farizeusoknál, mit Jézusnál, az esszénusoknál, az őskeresztényeknél, a szerzetesség korában és végül mit jelent a modern hívő ember számára, akkor megértjük, hogy az örökkévalóság keretein belül minden értéknek megvannak a maga kor szabta tartalmi változatai. Korszerűvé tenni a prédikációt annyit jelent, mint az itt és most vonatkozásaiban ragadni meg és mutatni fel az értéket.

Nem kezdhetünk témánk gyakorlati tárgyalásába mindaddig, amíg nem adunk választ egészen röviden egy lényeges kérdésre: a keresztény prédikációban húsz évszázadon át mi volt az időszerű? Más szóval milyen tartalmi és alaki feltételek tették időszerűvé a prédikációt századokon át?

Ha Jézussal kezdjük, külön tanulmány tárgyát képezhetné az, hogy miben állott az ő tanításainak időszerűsége. Mielőtt felelnénk